

ФІЛОСОФІЯ СУСПІЛЬСТВА ТА СУСПІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

УДК 168.522+141.4+124.5

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2024-1-1>**Борінштейн Євген Русланович**

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-0323-4457

Єременко Олександр Михайлович

доктор філософських наук,
професор кафедри філософії
Національного університету «Одеська юридична академія»
вул. Фонтанська дорога 23, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-2922-0643

ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕЇ ЖЕРТВИ В ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Актуальність дослідження. Ідея жертви лежить в основі людської культури, так само як знаряддя праці, міфи, наскальне мистецтво. Більш того, вона завжди присутня і надалі в світовій та національних культурах. Однак протягом історії ідея жертви теж видозмінювалася. Криваві жертвопринесення з часом трансформувалися і в смисловому, і в понятійному значенні на еквівалентні варіації: спочатку це були люди, потім тварини, потім гроші та будь-які інші цінні для суспільства речі. У сучасному світі статус жертви формується за допомогою медіа та загальноприйнятої громадської думки. При цьому він надає своєму власникові моральні та інші переваги. Важливим представляється зрозуміти як еволюціонує сама ідея жертви і її вплив на становище людини в сучасному суспільстві.

Мета роботи: проаналізувати основні етапи еволюції ідеї жертви, пояснити форми її трансформації, показати її амбівалентний характер. **Теоретико-методологічна база дослідження** складається з поєднання філософської, ідеологічної, політичної, релігійної та інших складових, що робить необхідним поєднання різних методологій, відповідних основним етапам (видам) еволюції жертви (системний, культурно-типологічний методи); знаково-символічними і дискурсно-комунікативними формами прояву і побутування феноменів жертви в різних соціокультурних контекстах (герменевтичний метод, соціокультурний підхід).

Результати дослідження. Жертва є важливим елементом стародавніх культур, причому настільки важливим, що релігія як така могла вининути з ритуалу жертвопринесення. Звичайно жертва розуміється як ритуальне вбивство істоти або знищення речі заради отримання милості від богів. Але таке розуміння жертви є результатом її раціоналізації в процесі розвитку релігійної свідомості. В найбільш стародавніх культурах жертва приноситься не богу – сам бог приноситься в жертву. В ритуалі жертвопринесення істота, яку вбивають, обожнюється.

Розповсюдженими формами мирських жертв є різноманітні культури загиблих героїв в сфері воєнно-політичного життя, зокрема культ загиблих героїв революційної боротьби.

Ідея жертви має великий культуротворчий потенціал. Але цей потенціал містить не тільки позитивні, але і негативні смисли. В сучасному суспільстві професіоналізм виявляється більш важливим, ніж героїзм. Не виключено, що в майбутньому, ще більш раціоналізованому суспільстві культ жертвовного героїзму втратить свій сенс.

Ключові слова: жертва, культ, культура жертви, цінності, ціннісні орієнтації, культура, свобода, десакралізація, легітимація.

Вступ. Ідея жертви та практика жертвопринесення належать до найбільш давніх соціокультурних феноменів. Вони виникають в настільки стародавніх культурах, що деякі дослідники виникнення релігії як такої пов'язують з практикою первісних жертвопринесень [8], [10], [11].

Актуальність теми дослідження обумовлена широкомасштабними і динамічними соціокультурними трансформаціями, що відбуваються в сучасному світі, соціальною і політичною нестабільністю, появою нових суб'єктів політики, що претендують на владу і ресурси, виникненням нових форм соціальних протиріч і політичних конфліктів, схильністю деяких політичних акторів вирішувати протиріччя за допомогою невимушеної агресії, що виявляється в різних формах і методах геноциду (росія, іран, хамас...). У зв'язку з цим в житті суспільства спостерігаються різного роду флуктуації, для вивчення яких потрібні нові методологічні підходи.

У цих умовах розуміння сенсу і ролі жертви множаться і становлять інтерес для світового глобального простору прояви соціально-політичних конфліктів: Глобальні, що зачіпають інтереси народів усього світу; регіональні, що створюють соціально-політичну напруженість в окремих регіонах; міжнаціональні, що порушують стан різних націй і етносів; внутрішньодержавні, які в своєму розвитку впливають на соціальне становище соціальних груп і спільнот.

У цьому різноманітті соціально-політичних конфліктів особливого звучання набуває проблема жертви, яка, іноді навіть не будучи жодною зі сторін конфлікту, є мимовільним його учасником, страждає стороною, залученої в процес, який відбувається незалежно від її бажання.

Мета роботи: проаналізувати основні етапи еволюції ідеї жертви, пояснити форми її трансформації, показати її амбівалентний характер.

Завдання роботи:

1. З'ясувати категорію жертви у філософській площині.
2. Показати вплив філософської картини світу на еволюцію розуміння жертви у релігії, суспільстві, соціумі та людині.
3. Розкрити співвідношення понять «боги» та «жертва» та визначити їх взаємовплив.
4. Показати як соціально-філософське розуміння жертви вплинуло на еволюцію ідеї жертви.
5. Означити ціннісний аспект жертви у сучасному суспільстві.

Об'єкт дослідження – жерва як феномен буття людини.

Предмет дослідження – еволюція ідеї жертви в історії культури.

Теоретико-методологічна база дослідження складається з дослідження з історії релігії (Дж. Фрезер, Р. Жирар) та соціальної філософії (Е. Дюркгейм, М. Енаф, Дж. Александер), певних положень лінгвістики, зокрема, етимології (О. Фрейденберг).

Основний методологічний інструментарій філософського розуміння і наукового дослідження жертви, обраний нами, обумовлений складною соціокультурною динамікою феномена жертви, поєднанням онтологічного, культурно-історичного, етнічного, релігійного, ідеологічного, політичного, і інших модусів даної проблеми. Вибір методології, підходів і принципів теоретичного дослідження обумовлений специфікою об'єкта і предмета: історичною та сучасною соціокультурною динамікою і мінливістю феноменів жертви (діалектичний, історико-філософський методи); складним системним і структурно-функціональним характером об'єкта, поєднанням філософської, ідеологічної, політичної, релігійної та інших складових, що робить необхідним поєднання різних методологій, відповідних основним етапам (видам) еволюції жертви (системний, культурно-типологічний методи); знаково-символічними і дискурсно-комунікативними формами прояву і побутування феноменів жертви в різних соціокультурних контекстах (герменевтичний метод, соціокультурний підхід).

Результати дослідження. Релігійна жертва звичайно визначається як знищення істоти або речі заради отримання від богів якихось благ. Розповсюджена думка, що жертва – це обов'язково ритуальне вбивство тварини або людини. Незважаючи на те, що така практика була дуже поширеною і, так би мовити, найбільш яскравою, в цілому це не обов'язково так. Існували так звані «безкровні жертви» (принесення в дар богам хліба, плодів тощо). Також своєрідним

різновидом жертвопринесення можна вважати звичай ритуального знищення майна (потlach у індіанців Північної Америки) [9].

Основними ознаками жертви в релігійних культурах являються *цінність* і *досконалість* (*невинність*). Жертва тим більш ефективна, чим більш вона є цінною, значущою для жертводавця. Отже, жертва тварини є більш ефективною, ніж жертва плодів або речей, а найбільш ефективним є жертвопринесення людини. Також річ або істота, яка приноситься в жертву, не повинна мати будь-яких вад, недоліків, принаймні явних. Тобто вона має бути наскільки можливо досконалою. Існувала практика спеціального вирощування тварин, яких мали намір принести в жертву. Таких тварин не можна було використовувати для господарських потреб. Інкули м'ясо таких тварин не можна було їсти навіть після жертвопринесення. Що стосується людини, яка приноситься в жертву, то, можливо, формою її досконалості вважалась цнотливість. В архаїчних релігійних уявленнях жертва має не тільки сакральний, але, можна сказати, і деміургічний смисл. У відомому гімні Пуруші боги творять світ з тіла космічного антропоморфного гіганта Пуруши. Вони розчленовують Пурушу і з різних частин його тіла творять як природний, так і соціальний світ: сонце, місяць, землю, тварин, варни (касти) тощо. В останніх рядках гімну знаходимо дуже дивне висловлювання: «Жертвою боги пожертвували жертві» [Ми аналізуємо загальновідомі речі, але коли у читачів є бажання ознайомитись з українською версією джавноіндійських текстів, вони це можуть зробити – 2]. Звичайно ми впевнені, що жертва приноситься богам, і безпосередньо здійснюють жертвопринесення жерці або інші особи, які мають відповідний статус. А тут боги самі здійснюють жертвопринесення, причому вони приносять Пурушу в жертву Пуруші. Як таке може бути?

Висловимо гіпотезу, що тут перед нами невиразний спогад про дуже архаїчне уявлення про бога. Ця точка зору збігається з думкою О.Фрейденберг, яка у монографії «Міф і література давніх часів» аналізує етимологію слова «бог» в індоєвропейській прамові. Згідно з її думкою, в прадавні часи слово «бог» означало члена первісної спільноти, який розчленовував тіло мисливської здобичі і розподіляв його шматки між членами спільноти. Звідки, наприклад, семантична багатозначність слів «доля» та «щастя». «Доля» означає водночас і частину якоїсь речі, і життєвий шлях людини. «Щастя» означає психологічний стан людини, коли в неї все гарно. Але етимологічно це слово означає частину, навіть шматок якоїсь речі [4, с. 285-286]. А якщо ми ще глибше зануримось в архаїчну семантику слова «бог», то побачимо, що в більш прадавні часи воно означало істоту, яка своєю смертю дає життя іншим істотам [4, с. 294]. У найбільш давні часи найбільш архаїчна практика жертвопринесення полягає в тому, що жертву приносять не богу – сама жертва і є богом, який приноситься в жертву. Можна сказати, що в акті жертвопринесення істота, так би мовити, обожнюється.

Тобто, якщо ми зануримось в найбільш стародавні культури, то ми побачимо, що *спочатку не богу приносять в жертву, а бога приносять в жертву; істота стає богом, коли її приносять в жертву*. Коли жертва і бог розділяються, коли жертву починають приносити богу, то це слід усвідомити як більш пізній етап в еволюції жертвопринесення, це виявляється певною раціоналізацією жертви.

Сучасне розуміння бога як надприродної надмогутньої істоти, яка створила світ і керує світом, або принаймні, тільки створила або тільки керує, є результатом досить довгого розвитку міфологічно-релігійної свідомості і взагалі людської свідомості. У світових релігіях цей Світовий Деміург до того ж являється гарантом моралі. Але для того, щоб сформувати такий смисловий образ, треба мати високий рівень свідомості, в тому числі, – досить високу здатність абстрактного мислення. Такої здатності не мала первісна людина – вона була неспроможна сформулювати таке уявлення про бога, яке виникло у світових релігіях. Отже, спочатку бог – це жертвна тварина або людина, завдяки смерті якої первісна спільнота продовжує своє існування; потім він стає членом спільноти, який безпосередньо виконує жертвопринесення і наділяє кожного члена спільноти певним «щастям/долею»; потім він стає надприродною могутньою істотою, яка наділяє щастям/долею не тільки окрему спільноту, а всіх, хто вірить в неї, а щастя/доля стає не тільки шматком їжі, а станом загального задоволення життям і навіть жит-

тевим шляхом в цілому. Зрештою Бог стає надприродною надмогутньою істотою, яка створила Всесвіт, яка керує долею і Всесвіту, і всього людства, і не просто керує, а є гарантом моралі, вона веде людство до загального або ексклюзивного спасіння.

Можна припустити, що з початкового синкретизму жертви і бога можна вивести такий відомий різновид міфологічно-релігійної свідомості, як тотемізм. Не виключено, що спочатку тотем був жертвовною твариною, яка давала життя первісній спільноті в тому банальному, грубому і жорстокому сенсі, що вона просто поїдалась. Можливо, вона рятувала спільноту від голодної смерті і в цьому простому вітальному сенсі своєю смертю давала життя іншим. До речі, вважається, що тотем є табуованою твариною, яку не можна поїдати і взагалі не можна задавати їй будь-якої шкоди. Але це також поверхове розуміння тотему. При більш прискіпливому погляді виявляється, що такою є повсякденна культова практика, а в час особливо значущого релігійного свята тотем не просто з'їдається – він повинен бути з'їденим, що й відмічає Д. Фрезер у монографії «Золота гілка: Дослідження магії і релігії» (про роль ведмеда у айнів і свині у стародавніх євреїв).

Такий хід міркувань висвітлює дуже архаїчне коріння християнського культу. Не виключено, що головне християнське таїнство євхаристія є трансформацією стародавніх ритуалів жертвопринесення. Первісний смисл причастя виявляється незрозумілим не тільки прихожанам, але і більшості кліриків.

Глибоким і своєрідним є трактування смислу жертви Рене Жираном. Французький релігієзнавець показує амбівалентність ставлення до жертви, особливо до людської. Як ми вже вказували, якщо не необхідно, то бажаною рисою людини, яка приноситься в жертву, є цнотливість. Цнотливість тут являється формою невинності. Тому жертвопринесення є злочином, тому що воно являє собою вбивство невинної людини. Але саме це вбивство робить людину сакральною істотою. Більш того: не існує іншого способу сакралізувати людину, ніж ритуальне вбивство. Отже, жертвопринесення є дуже неоднозначним актом: вбити жертву – це злочин, але саме це вбивство обожає жертву (Саме тому у нас виникає декілька питань: 1. Чи є насильство священною дією; 2. Коли «да», то розуміння моралі як основи буття людини повинно поставити перед суспільством питання про критичне осмислення та переосмислення релігії, яке ґрунтується на доводах раціонального і морального порядку?; 3. Коли «ні», то чи не здається суспільству, що потрібно переосмислити майже всі релігійні ритуали? Але без цих ритуалів релігія вже не буде релігією, а може стати мораллю. Тільки мораль постійно змінюється; 4. То може бритву Оккама будемо застосовувати не тільки для філософії, але й для релігії? (Ми маємо на увазі принцип: «не ускладнювати явище, яке відбувається, якщо його можна пояснити простим способом»). Тобто, можна казати, що іудеї та мусульмани ні їдять свинину згідно релігійних варіантів, а можна розуміти, що вирощування свинини у наджаркому кліматі, де жили ці етноси, могло привести до епідемій, бо свиня – взагалі всеядна та нечиста тварина)).

В цих питаннях ми підійшли до необхідності розуміння ідеї жертви з точки зору розуму, тобто філософії. А, оскільки нам важливо розуміти значення суспільства на розвиток ідеологеми жертви, то ми перейдемо саме до точки зору соціальної філософії.

Розуміння жертви у соціальній філософії існує завдяки, перш за все, Е.Дюркгейму [7], Марселю Енаффу [12], Джеффри Александеру (США) [5].

Для основоположника даного підходу французького вченого Е.Дюркгейма принципово важливим фактором пояснення релігії було з'ясування її соціальної функції, яка полягала в зміцненні суспільства і забезпеченні колективної солідарності. Жертва в такому контексті постає невід'ємним елементом культурної комунікації, що забезпечує не взаємодію мирського і сакрального рівнів світобудови, а зміцнення зв'язків між представниками певної спільноти. Жертва, в якомусь сенсі, постає аналогом дару, який встановлює ціну, необхідну, щоб узи, що скріплюють представників одного племені або вступають у взаємодію різних племен, були непорушними.

М. Енафф розгортає структуру жертвопринесення в комунікативний ланцюжок: жертводавець – жертва – адресат жертвопринесення. Це, з одного боку, дозволяє вибудувати чітку

взаємодію жертви і реальних або вигаданих учасників жертвопринесення, але з іншого – помітно звужує саме розуміння жертвопринесення, виключаючи з неї те різноманіття феноменів, які зазвичай пов'язуються зі свідомим або несвідомим жертвопринесенням (наприклад, війна).

Разом з тим, структура, намічена М. Енаффом, виявляється зручною матрицею для виявлення універсальних характеристик жертвності в різноманітті культурних проявів. Для цього необхідно розкриття соціального контексту того, що відбувається жертвопринесення, в результаті чого виходить наступна конфігурація: жертводавець – жертва – адресат (спільнота). При подібному трактуванні відбувається відмова від презумпції свідомої поведінки жертводавця, оскільки жертвність ґрунтується не на процедурних моментах здійснення самого акту, а на його значенні для спільноти – сприяє або не сприяє зміцненню внутрішніх зв'язків і консолідації даного співтовариства. Таким чином, комунікативна інтерпретація жертвопринесення дає можливість виокремити структурні компоненти, сукупність яких і дозволяє чітко ідентифікувати даний культурний феномен.

Для Д. Александера сам акт жертвопринесення є лише окремим (хоча і принципово важливим компонентом) культурної травми. Під культурною травмою він має на увазі подію, що мала місце в недавньому або віддаленому минулому, яке сприймається як загроза для колективної ідентичності і, в силу цього, сприяє згуртуванню спільноти заради подолання травматичних спогадів. При цьому важливо розуміти, що культурна травма може ставитися не тільки до комунікативної пам'яті спільноти, тобто бути присутнім у вигляді особистих спогадів очевидців або учасників травмуючої події. Вона може мати місце в далекому минулому, але, при цьому, виникнення певного контексту, що дозволяє актуалізувати травматичне минуле, робить можливим появу культурних репрезентацій, що відображають риси травми, які найбільш істотні для спільноти.

Взагалі змінюється не тільки поняття «жертва», еволюціонувало саме розуміння жертви у розуму людини. Коли у давнині суспільство розуміло жертву як предмет або живу істоту, «яких приносили як дар богам» [3], то сьогодення розуміє під жертвою, перш за все, «добровільний внесок у вигляді грошей або яких-небудь предметів на користь когось, чогось; пожертвування» [3]. Коли ж починається таке різне світосприйняття? На наш погляд, це відбувається на межі Нового Часу та Просвітництва. Саме в той час людство змінює ціннісні орієнтації, поступово роблячи кроки до розуміння цінності свободи і демократії як деяких абсолютів, а цінності традицій і норм починає сприймати в конфігурації тимчасовості.

У XV–XVII століттях, за думкою М. Вебера, відбулося «розчаклування» світу в протестантській свідомості [1]. Слід відзначити, що насправді процес десакралізації почався дуже давно. В деякому сенсі саме виникнення філософії може трактуватися як прояв десакралізації світу, яка спочатку виникла в давньоіндійському, давньокитайському та давньогрецькому суспільстві. Формування і розвиток інших, ніж міфологічно-релігійний, способів пізнання та розуміння світу являє собою дуже повільний, поступовий та тривалий процес, який набув яскравих форм у ранньому протестантизмі. І в цьому плані не слід вважати Реформацію єдиною або навіть головною причиною десакралізації. Можливо, більш правильним буде вважати «з точністю до навпаки»: *десакралізація світу в свідомості європейської людини є глибинною причиною Реформації*.

Але в історії проглядається наступна закономірність: *якщо десакралізується сакральне, то сакралізується мирське*. По всій видимості, людина не може жити без віри в сакральне. І ми бачимо, що в європейській свідомості Нового часу сакралізуються різноманітні соціальні інститути і феномени: Держава, Вітчизна, Нація, Революція, Прогрес тощо. Зрештою сакралізується Людство. При всій повазі до гуманізму, ми повинні усвідомлювати, що це зовсім не наукова концепція – це певна ідеологія. Згодні, що ця ідеологія набагато краще за фашизм або комунізм, але, все ж таки, це ідеологія.

Тепер ці сакралізовані інститути відтісняють церкву і претендують на те, що саме вони будуть легітимізувати вищі смисли суспільного життя, зокрема, легітимізувати жертви.

Отже, тепер статус сакральних жертв отримують загиблі у боротьбі за Державу, Вітчизну або Націю. Особливо яскравий приклад боротьби легітимацій надає революційний рух. Революціонери намагаються монополізувати право визнання справжніх жертв. Представники тих поколінь, які навчалися у радянській школі, добре пам'ятають революційні пісні, які розучувалися на уроках співу: «Вы жертвою пали в борьбе роковой»; «...и как один умрём в борьбе за это» (за владу рад). Андрій Желябов і Соф'я Перовська є відомими жертвами режиму царських сатрапів. Червоногвардійці, які загинули «в борьбе за это», є священними жертвами революційної боротьби. А чи є жертвами Олександр II, Микола II або білогвардійці, які загинули на фронтах громадянської війни? Ні в якому разі: вони отримали справедливу відплату, вирок їм винесла сама Історія. Після краху комуністичної ідеології спостерігаємо зворотній процес: Микола II сакралізується, Білий рух якщо не сакралізується, то героїзується.

Ця нісєтниця починається в епоху Середньовіччя, коли за допомогою культу мучеників підтримувався релігійний фанатизм, розпалювались релігійні війни. В Новий і Новітній час за допомогою культу мирських жертв розпалюється патріотизм, націоналізм, революціонізм. Чи означає це, що слід відмовитись від культу жертв? За великим рахунком так, але, якщо заглибитись в деталі, то «все не так однозначно».

В історії є як неоднозначне, так і однозначне. Будь-яка легітимація являється умовною, але це не означає, що всі легітимації рівноцінні. Можна і слід розрізняти «правильні» і «неправильні», «істинні» і «хибні» жертви. Чи слід відмовитись від шанування загиблих у боротьбі України проти сучасної російської навали? Люди, які віддали своє життя в боротьбі із загарбниками, або навіть випадково загинули від загарбників, є справжніми і істинними жертвами; а загарбники, які загинули внаслідок самодурства тирана, є хибними жертвами.

Феномен історичної жертви демонструє чудову стійкість не тільки в якості способу легітимації політичного порядку, але і в якості культурної універсалиї, що викликається до життя світоглядними потребами будь-якого суспільства. Вивчення процесів віктимізації (процесу або кінцевого результату перетворення в жертву злочинного посягання особи або групи осіб) та конструювання їх культурних практик є однією з нагальних завдань сучасної теорії культури і вкрай перспективним напрямком міждисциплінарних досліджень.

Сучасне розуміння «жертви» в суспільстві флуктуаційно трансформоване. До нас прийшла нова культурна епоха, під назвою «Культура жертви». І вона сильно змінить модель відносин між людьми.

У молоді в моді поведінка «жертви». Мовляв, ніхто мене не любить, ніхто не розуміє. А у самого класна іномарка, новий просунутий смартфон а в паспорті – всього 18 років!

Але ми зараз не з класичним дорослим бурчанням «ось яка молодь пішла розпечена. У наші ті часи...». Судячи з усього, ми з вами спостерігаємо не поколінну тенденцію, а епохальну. Зміну парадигми – тобто, моделі взаємин між людьми.

Якщо у 90-і підліток нив «як все погано,» йому б сказали «сам дурень» і миттю б забули. Зараз навколо жертв натовпами пурхають дівчата, в надії бути тією самою, що втішить нещасного. Якщо який-небудь міцний веселий юнак спробує жартувати над таким хлопчиком-жертвою, натовп дівчат миттю на нього накинуться. Мовляв «мужлан неотесаний! Не ображай нещасного, бачиш йому, як сумно! Він і так в пошуках себе і ніяк не може себе знайти».

Дивіться, раз ця поведінкова модель привертає протилежну стать – значить схема працездатна. Більш того, вона більш виграшна в еволюційному плані. Тобто саме така людина ще й залишить більше потомства та передасть свій геном більшій кількості осіб. Поведінка (а точніше, комплекс факторів, включаючи гормони, що обумовлює таку поведінку) закріпиться в людській популяції. Якщо самцеві-павичу, щоб залучити самку, потрібно буде розпушити хвіст, то самцеві людині – просто поплакати.

Чому така модель стала вигідною?

Прийдуть структури, зацікавлені в тому, щоб тобі допомогти. Інститути, які виганяють викладачів за те, що вони когось образили. Netflix, який викидає фільми з негодними акторами. Всі вони, допомагаючи жертві, набирають соціальний капітал.

Виходить, людині стає вигідно виступати об'єктом агресії. Ображатися. Тому що жертва автоматично стає важливим членом суспільства, підвищує свою значимість.

Суть культури жертви: називаючи себе жертвою, ви заслуговуєте на особливу турботу та особливу повагу.

Якщо повернутися до сучасної війни України з росією, то слід внести, можливо, неприємне виправлення. Сучасна війна є високотехнологічною. Перемогу в ній забезпечує не стільки моральний дух особового складу, скільки професіоналізм та технологічний рівень і кількість зброї. Отже, пріоритет слід віддати не жертвному героїзму, а професіоналізму та рівню озброєння.

Наступне положення, можливо, буде виглядати ще більш неприємним. Те, що держава, нації, класи і т. ін. існували не завжди, є загально визнаним історичним фактом. Марксизм пророкував про відмирання держави у комуністичному майбутньому. Але зовсім не обов'язково бути марксистом. В теоріях постіндустріального та інформаційного суспільства розглядається можливе ослаблення ролі державної влади у інформаційному суспільстві високого рівня розвитку. Держава якщо не відіме, то її роль буде зведена майже до нуля. Цілком можливо, подібна доля чекає на нації та класи, а також на окремі країни, на сам принцип суверенітету. Припустимо, якщо людство доживе десь до XXV століття. І якщо в тому людстві будуть існувати історики та представники інших соціальних наук, то, скоріш за все, вони будуть зі здивуванням і навіть обуренням писати: «Уявляєте, п'ятсот років тому люди були такими чокнутими, що вбивали один одного за окремі шматки території, за різні кольори певних клаптів тканини, за різні уявлення про те, хто більш правильно живе».

Але є й інший, більш особистісний погляд на ідею жертви. Коли ми зазираємо в історію українського народу, то побачимо, що саме цінність свободи є центруючою. І в сучасній Україні український народ у якості представників всіх етносів, які проживають у нашій державі б'ється саме за свободне буття, жертвуючи самим дорогим, що є у людства – життям. До речі, за що гинуть російські громадяни, не розуміють навіть вони самі.

Висновки. Ідея жертви є однією зі стержневих в історії культури. Культ жертвопринесень є настільки стародавніми і настільки системоутворюючими для первісної спільноти, що, можливо, релігія як така виникла з культу жертвопринесення. Поступово ідея жертви десакралізується в суто релігійному аспекті. Але вона не зникає, а трансформується в різні види світської ідеології та практики, які, в певному сенсі, сакралізуються. Слід усвідомити, що ідея жертви має як потужний позитивний культуротворчий потенціал, так і не менш потужний негативний. У сьогоденному суспільстві виник культ жертви та культура жертви. Отже, незважаючи на неоднозначність ідеї жертви, наш останній висновок буде дуже однозначним: *важко знайти в історії культури більш шкідливу ідею, ніж ідея жертви.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Макс Вебер; перекл. з нім. О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. 261 с.
2. Голоси Стародавньої Індії: Антологія давньоіндійської літератури. / Перекл. із санскриту, упорядкування П. Ріттера. Київ: Дніпро, 12. 351с.
3. ЖЕРТВА – тлумачення, орфографія, новий правопис ... // Словник. Портал української мови та культури. <https://www.slovnuk.ua> > swrd=жертва. (дата звернення 18.01.24).
4. Фрейденберг О.М. Міф і література давніх часів. Київ: MaxBook, 2008. 896 с.
5. Alexander Jeffrey C. The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology. New York: Oxford University Press, 2005. 310 p.
6. B. van Nooten und G. Holland, Rig Veda, a metrically restored text, Department of Sanskrit and Indian Studies, Harvard University, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 1994. 667 p.
7. Durkheim É. The elementary forms of religious life. New York: Free Press, 1995. 466 p.
8. Frazer J. G. The Golden Bough. The Golden Bough. Oxford University Press. 2002. 768 p.
9. Gadacz René R.. «Potlatch». The Canadian Encyclopedia. <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/potlatch>. (дата звернення 18.01.24).
10. Girard R. Le Bouc émissaire, 1982. Paris: Grasset, 1982. 298 p.

11. Girard R. La violence et le sacré. Paris: Grasset, 1972. 226 p.
 12. Hénaff M. Le Prix de la Vérité. Le don, l'argent, la philosophie. Publishe : SEUIL, 2002. 560 p.

REFERENCES

1. Veber M. Protestantska etyka i dukh kapitalizmu / Maks Veber; perekl. z nim. O. Pohoriloho. Kyiv: Osnovy, 1994. 261 s.
2. Holosy Starodavnoi Indii: Antolohiia davnoindiiskoi literatury. / Perekl. iz sanskrytu, uporiadkuvannia P. Rittera. Kyiv: Dnipro, 12. 351 s.
3. ZhERTVA – tlumachennia, orfohrafii, novyi pravopys ... // Slovnyk. Portal ukrainskoi movy ta kultury. <https://www.slovnyk.ua › swrd=zhertva>. (data zvernennia 18.01.24).
4. Freidenberh O.M. Mif i literatura davnikh chasiv. Kyiv: MaxBook, 2008. 896 s.
5. Alexander Jeffrey C. The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology. New York: Oxford University Press, 2005. 310 r.
6. B. van Nooten und G. Holland, Rig Veda, a metrically restored text, Department of Sanskrit and Indian Studies, Harvard University, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 1994. 667p.
7. Durkheim É. The elementary forms of religious life. New York: Free Press, 1995. 466 p.
8. Frazer J. G. The Golden Bough. The Golden Bough. Oxford University Press. 2002. 768 r.
9. Gadacz René R.. «Potlatch». The Canadian Encyclopedia. <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/potlatch>. (data zvernennia 18.01.24).
10. Girard R. Le Bouc émissaire, 1982. Paris: Grasset, 1982. 298 r.
11. Girard R. La violence et le sacré. Paris: Grasset, 1972. 226 r.
12. Hénaff M. Le Prix de la Vérité. Le don, l'argent, la philosophie. Publishe : SEUIL, 2002. 560 p.

Borinshtein Yevgen Ruslavovich

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
 Head of the Department of Philosophy, Sociology and Management of Sociocultural Activities
 South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
 26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0323-4457

Yeremenko Oleksandr Mykhailovych

Doctor of Philosophical Sciences,
 Professor at the Department of Philosophy
 National University "Odesa Law Academy"
 23, Fontanska doroha str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-2922-0643

EVOLUTION OF THE IDEA OF SACRIFICE IN CULTURAL HISTORY: PHILOSOPHICAL ASPECT

Relevance of the study. *The idea of sacrifice is at the heart of human culture, as are tools, myths, and rock art. Moreover, it is always present in the future in world and national cultures. However, over the course of history, the idea of sacrifice has also changed. Over time, blood sacrifices were transformed both in semantic and conceptual terms into equivalent variations: first they were people, then animals, then money and any other valuable things for society. In the modern world, the status of a victim is formed with the help of the media and generally accepted public opinion. At the same time, it provides its owner with moral and other preferences. It is important to understand how the very idea of the victim evolves and its impact on the position of a person in modern society.*

The purpose of the study: *is to analyze the main stages of the evolution of the victim's idea, explain the forms of its transformation, and show its ambivalent nature. The theoretical and methodological base of the research consists of a combination of philosophical, ideological, political, religious and other components, which makes it necessary to combine different methodologies corresponding to the main stages (types) of victim evolution (systemic, cultural and typological methods); sign-symbolic*

and discursive-communicative forms of manifestation and existence of victim phenomena in various socio-cultural contexts (hermeneutical method, socio-cultural approach).

The results of the study. *Sacrifice is an important element of ancient cults, and so important that religion as such could have originated from the ritual of sacrifice. Usually, sacrifice is understood as the ritual killing of a creature or the destruction of a thing for the sake of receiving mercy from the gods. But this understanding of the victim is the result of its rationalization in the process of developing religious consciousness. In the most ancient cults, the sacrifice is not offered to God – God himself is offered as a sacrifice. In the ritual of sacrifice, the creature that is being killed is deified.*

Common forms of worldly sacrifice are various cults of fallen heroes in the sphere of military and political life, in particular the cult of fallen heroes of the revolutionary struggle.

The idea of sacrifice has great cultural potential. But this potential contains not only positive, but also negative meanings. In modern society, professionalism is more important than heroism. It is possible that in a future, even more rationalized society, the cult of sacrificial heroism will lose its meaning.

Key words: *victim, cult, victim culture, values, value orientations, culture, freedom, desacralization, legitimation.*